

Date: 19th October-2026

YUQORI SINIF O'QUVCHILARIDA MANTIQUIY FIKRLASHNI
RIVOJLANTIRISHDA ONA TILI DARSINING AHAMIYATI

Akmaldinova Feruza Inoqjon qizi

Andijon davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada yuqori sinf o'quvchilarining mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda ona tili ta'limining o'rni masalasi yoritilgan. Ona tili darslarida o'quvchining faqat nazariy bilimlarini kengaytirish emas, balki kuzatish, tahlil qilish, qiyoslash, sabab va natijani aniqlash, fikrni dalillar asosida ifodalash hamda mustaqil xulosaga kelish ko'nikmalarini shakllantirish imkoniyatlari tahlil qilingan. Maqolada matn ustida ishlash, grammatik hodisalarni mustaqil kuzatish, muammoli savollar, mantiqiy topshiriqlar, bahs-munozara va interfaol metodlarning o'quvchi tafakkuriga ta'siri ochib berilgan. Shuningdek, ona tili mashg'ulotlarini o'quvchining fikrlash faoliyatini faollashtiradigan topshiriqlar asosida tashkil etish bo'yicha amaliy tavsiyalar berilgan. Tadqiqot natijalari ona tili fanini o'qitishda lingvistik bilim bilan bir qatorda intellektual va kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish zarurligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: ona tili ta'limi, yuqori sinf, mantiqiy tafakkur, mustaqil fikrlash, tahlil, qiyoslash, umumlashtirish, sabab-oqibat, matn, muammoli ta'lim, mantiqiy topshiriq, interfaol metod, nutqiy kompetensiya.

Ta'limning zamonaviy bosqichida o'quvchining qancha ma'lumotni yod olgani bilan bir qatorda, o'zlashtirilgan bilimdan qanday foydalanishi tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Chunki real hayotda inson doimo tayyor savol va tayyor javoblar bilan to'qnash kelmaydi. U mavjud ma'lumotlarni saralashi, ular orasidagi bog'lanishlarni ko'rishi, turli qarashlarni qiyoslashi va muayyan vaziyat uchun asosli qaror qabul qilishi kerak. Shu nuqtayi nazardan, umumiy o'rta ta'lim jarayonida o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish dolzarb pedagogik masalalardan biridir. Ayniqsa, yuqori sinf bosqichida o'quvchilarning fikrlash faoliyati murakkablashadi. Ular hodisalarga shunchaki tavsif berishdan ko'ra, ularning sabablarini aniqlash, turli fikrlarni solishtirish, dalillarni baholash va o'z qarashlarini asoslashga ehtiyoj sezadilar. Bunday ko'nikmalarni shakllantirishda ona tili fanining imkoniyatlari alohida e'tiborga loyiq. [5, 387–389-b.]

Til va tafakkur bir-biri bilan chambarchas bog'langan hodisalardir. Inson fikrini shakllantirish va uni boshqalarga yetkazish jarayonida til vositalaridan foydalanadi. Shu sababli ona tili darsida bajariladigan har qanday tahliliy ish ma'lum darajada o'quvchining fikrlash faoliyati bilan bog'liq. Qosimova va hammualliflar tomonidan yaratilgan ona tili o'qitish metodikasiga oid tadqiqotlarda ham til materialini o'quvchi faoliyati asosida o'zlashtirish masalalariga alohida e'tibor qaratiladi [1, 26-b.]. [

Ona tili ta'limining vazifasi faqat grammatik qoidalarni o'rgatish bilan chegaralanmasligi kerak. O'quvchi til hodisasini kuzatishi, undagi qonuniyatni anglay olishi, o'z kuzatuvlarini umumlashtirishi va xulosa chiqara olishi muhim. Ana shunday

Date: 19th October-2026

yondashuv mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi. Mantiqiy fikrlash va uning ta'lim jarayonidagi o'rni. [5, 387–388-b.]

Mantiqiy fikrlashni insonning mavjud bilim va dalillar asosida izchil fikr yuritishi, hodisalar o'rtasidagi munosabatlarni aniqlashi va asoslangan xulosaga kelishi sifatida izohlash mumkin. Uning tarkibida bir nechta aqliy faoliyat turi mavjud bo'lib, ular bir-birini to'ldirib boradi. Avvalo, tahlil orqali o'quvchi o'rganilayotgan obyektning tarkibiy qismlarini ajratadi. Keyinchalik ushbu qismlar o'rtasidagi munosabatlarni aniqlash orqali sintez amalga oshadi. Qiyoslash o'xshash va farqli belgilarni ko'rishga yordam bersa, umumlashtirish alohida kuzatuvlardan umumiy xulosaga kelish imkonini beradi. Ona tili darslarining mazmuni ana shu jarayonlarning barchasini amalga oshirish uchun qulay sharoit yaratadi. Masalan, o'quvchi qo'shma gaplarni o'rganayotganda gap qismlarini ajratiladi, ular o'rtasidagi bog'lanishni aniqlaydi, mazmuniy munosabatlarni qiyoslaydi va umumiy grammatik xususiyatni chiqaradi. Demak, grammatik tahlilning o'zi ham ma'lum darajada mantiqiy operatsiyalarga asoslanadi. Bundan kelib chiqib, ona tili darslarida o'quvchiga tayyor qoidani berishdan ko'ra, uni qoidaga olib keladigan fikrlash jarayonini tashkil etish samaraliroqdir. [5, 387–388-b.]

Matn bilan ishlash — mantiqiy tafakkurni shakllantirish vositasi.

Yuqori sinf o'quvchilarining fikrlashini rivojlantirishda matn bilan ishlash alohida imkoniyat beradi. Chunki matn tarkibidagi fikrlar bir-biri bilan mazmuniy va mantiqiy jihatdan bog'langan bo'ladi. Oddiy matn mazmunini qayta aytib berish topshirig'i o'quvchining xotirasiga ko'proq tayanadi. Agar topshiriq tahliliy shaklga o'zgartirilsa, o'quvchi faol fikrlashga majbur bo'ladi. Masalan: "Matnda qanday muammo ko'tarilgan? Muallif ushbu muammoga qanday munosabat bildirgan? Uning fikrini tasdiqlovchi dalillarni toping. Siz ushbu masalaga qanday qaraysiz?"

kabi savollar o'quvchidan bir vaqtning o'zida bir nechta aqliy harakatni talab etadi.

Avval u asosiy muammoni aniqlaydi. Keyin matndagi dalillarni izlaydi. Shundan so'ng muallif pozitsiyasini anglaydi va o'z qarashini shakllantiradi. Eng muhimi, o'quvchi o'z fikrining sababini tushuntirishga harakat qiladi. Matn asosida mustaqil va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish masalasi ona tili ta'limining zamonaviy yo'nalishlaridan biri sifatida tadqiq etilmoqda [2, 153–157-b.]. Grammatik topshiriqlarning yangi imkoniyatlari. Grammatik mavzularni o'rganish jarayonida ham o'quvchining mantiqiy faoliyatini kuchaytirish mumkin. Buning uchun mashqlarni faqat "toping", "ko'chiring", "tagiga chizing" shaklida tuzish bilan chegaralanmaslik lozim. Masalan, o'quvchilarga uchta gap beriladi:

1. Bahor keldi va tabiat uyg'ondi.
2. Yomg'ir yog'sa, ekinlar yaxshi rivojlanadi.
3. Havo sovuq bo'lsa ham, bolalar ko'chaga chiqishdi.

O'quvchidan faqat gap turini aniqlash emas, balki gap qismlari qanday munosabatda ekanini, ushbu munosabatni qaysi til vositasi ifodalaganini, bog'lanish vositasi o'zgartirilsa, mazmun qanday o'zgarishini, gapning boshqa shaklda qanday ifodalanishi mumkinligini aniqlash so'raladi. [5, 388–389-b.]

Bunday topshiriq grammatik bilimni amaliy fikrlash bilan bog'laydi.

Date: 19th October-2026

O'quvchi "shart", "sabab", "natija", "qarama-qarshilik" kabi munosabatlarni faqat termin sifatida yodlamaydi, balki ularning mazmuniy mohiyatini anglaydi.

Ona tili darslarida mantiqiy topshiriqlarni alohida tizim asosida berish o'quvchilarning fikrlash faoliyatini izchil rivojlantirishga yordam beradi.

Masalan: "Sababni top" o'quvchiga natija beriladi: "Ko'chatlar yaxshi rivojlandi."

O'quvchi bunga sabab bo'lishi mumkin bo'lgan bir nechta variantni taklif qiladi va eng asosli javobni dalillaydi. "Ortiqchasini aniqlang". Bir guruh so'z yoki gaplar beriladi. O'quvchi mazmuniy jihatdan boshqalardan farq qiladigan birlikni topadi va tanlovini izohlaydi. "Fikrni davom ettir". O'quvchiga: "Agar inson axborotni tekshirmasdan qabul qilsa..." jumlasini beriladi. O'quvchi uning ehtimoliy oqibatlarini mantiqiy ketma-ketlikda davom ettiradi. "Dalil keltir". "Kitob o'qish inson tafakkuriga ta'sir qiladi" degan fikr beriladi. O'quvchi kamida uchta dalil bilan ushbu fikrni asoslaydi. Mazkur topshiriqlarning asosiy xususiyati shundaki, ularda yagona yodlangan javobdan ko'ra, asoslangan javob muhim hisoblanadi.

Xulosa. Ona tili fani yuqori sinf o'quvchilarida mantiqiy fikrlashni rivojlantirish uchun katta pedagogik imkoniyatga ega. Buning sababi shundaki, til ta'limining mazmuni o'quvchidan doimiy ravishda kuzatish, tahlil qilish, qiyoslash, umumlashtirish va fikrni ifodalashni talab qiladi. Ona tili darsini faqat grammatik qoidalarni o'zlashtirish jarayoni sifatida tashkil etish o'quvchining intellektual imkoniyatlaridan to'liq foydalanishga imkon bermaydi. Aksincha, grammatik materialni muammoli savollar, matn tahlili, ijodiy topshiriqlar va munozaralar bilan bog'lash o'quvchini faol fikrlashga undaydi. Tadqiqot va metodik tahlil shuni ko'rsatadiki, yuqori sinf o'quvchilariga "nima?", "qanday?" savollari bilan bir qatorda "nima uchun?", "qaysi dalil asosida?", "boshqacha bo'lishi mumkinmi?", "qanday xulosa chiqarish mumkin?" kabi savollarni muntazam berish ularning fikrlash faoliyatini sezilarli darajada faollashtiradi. [6, 248–250-b.]

Shunday qilib, ona tili ta'limining mazmuni va metodlarini mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga yo'naltirish natijasida o'quvchida lingvistik bilim bilan bir qatorda mustaqil qaror qabul qilish, dalillash, tanqidiy baholash va o'z fikrini izchil ifodalash kompetensiyalari shakllanadi. Bu esa zamonaviy ta'limning asosiy maqsadlaridan biri — mustaqil fikrlaydigan va o'z qarashini asoslay oladigan shaxsni tarbiyalashga xizmat qiladi. [5, 388–389-b.; 6, 249–250-b.]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Qosimova K., Matchonov S. va boshqalar. Ona tili o'qitish metodikasi. Toshkent: O'qituvchi, 2009.
2. Mo'minova M. Developing Students' Independent and Critical Thinking Through Text-Based Activities in Mother Tongue Education. – Xorijiy lingvistika va lingvodidaktika, 2026. – 4-jild, 7/S-son. – B. 153–157.
3. To'xliyev B., Shamsiyeva M., Ziyodova T. O'zbek tili o'qitish metodikasi. – Toshkent: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2006.

Date: 19th October-2026

4. Roziqov O., Mahmudov M., Adizov B., Hamroyev A. Ona tili didaktikasi. – Toshkent.

5. Akmalidinova F.I. Creative Approaches to Developing Logical Thinking in Senior School Students in Mother Tongue Lessons. – American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education, 2025. – Vol. 3, No. 12. – B. 387–389.

6. Omonillayeva M., Turdimurodova Sh. Developing Students' Logical Thinking in Mother Tongue Classes. – Western European Journal of Linguistics and Education, 2024. – Vol. 2, No. 4. – B. 248–250

7. Haydarova K. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ona tili va o'qish savodxonligi darslarida tanqidiy fikrlash qobiliyatini shakllantirish metodikasi. – Modern Science and Research, 2024. – B. 100–105.

8. Xushmurodova M.G'. Ona tili ta'limi jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarining mantiqiy fikrlashini shakllantirish texnologiyalari. – Central Asian Journal of Education and Innovation, 2026. – 5-jild, 2-son. – B. 22–26.

9. Mamatqulova G. Boshlang'ich sinflarda ona tili fanining o'quvchilar fikrlash qobiliyatini rivojlantirishdagi ahamiyati. – Modern Science and Research, 2025. – B. 590–594.

10. Tashpulatova M.R. "Learning by Doing" as an Effective Method in Mother Tongue Teaching: Evidence from Uzbek and English Language Contexts. – Modern Science and Research, 2025. – B. 349–352.

